

О. В. Москаленко

**ОСНОВНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО
СТРАХУВАННЯ В СУЧАСНИХ
УМОВАХ**

Анотація. Стаття присвячена становленню і розвитку загальнообов'язкового державного соціального страхування. Досліджені основні принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Ключові слова: страхування, соціальне страхування, загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Аннотация. Статья посвящена становлению и развитию общеобязательного государственного социального страхования. Исследованы основные принципы общеобязательного государственного социального страхования.

Ключевые слова: страхование, социальное страхование, общеобязательное государственное социальное страхование.

Abstract. Article is devoted to formation and development of compulsory social insurance. Studied the basic principles of obligatory state social insurance.

Key words: insurance, social insurance, compulsory social insurance.

Проблеми раціоналізації соціального навантаження на економіку є актуальними для України. Сьогодні стоїть завдання побудувати таку систему соціального захисту, яка могла б швидко і якісно підняти рівень життя соціально незахищених груп населення і в той же час не гальмувати розвиток економіки. Вирішити це завдання можна тільки шляхом формування гнучких, адаптованих до нових економічних умов систем управління соціальними ризиками, які рівняються на найкращі світові досягнення та зважають на національні особливості.

Питання розвитку соціального страхування зводиться до пошуку шляхів досягнення балансу між економічною і соціальною складовими розвитку суспільства, які дозволили б уникнути конфронтації між ними та попередити перетворення соціального захисту населення з механізму управління соціальними ризиками в «баласт», який є перепоною економічного зростання.

Як соціально-економічна категорія, соціальне страхування – це система відносин з розподілу і перерозподілу національного доходу, які полягають у формуванні зі страхових внесків, сплачуваних працюючими громадянами та роботодавцями, державних дотацій спеціальних страхових фондів, кошти яких використовують для утримання осіб, які не беруть участі у суспільній праці.

Соціальне страхування – найважливіший елемент державної соціальної політики у сфері управління ризиками відтворення населення, що виконує функції соціального захисту, забезпечення фінансування соціальної допомоги, регулювання доходів та рівня життя різних груп населення, попередження та профілактики наслідків настання соціальних ризиків.

І. С. Ярошенко визначає загальнообов'язкове державне соціальне страхування як діяльність держави, працівників і роботодавців що реалізації системи державних правових гарантій, яка передбачає надання матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам у разі настання страхового випадку, за рахунок коштів, що акумулюються у спеціальних фондах і формуються шляхом солідарної сплати страхових внесків роботодавцями та працівниками, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Авторка виокремлює такі основні елементи загальнообов'язкового державного соціального страхування: (а) фінансування за рахунок внесків, які зазвичай солідарно сплачують роботодавці та працівники, при можливій участі держави у формі внесків за певні категорії працівників або дотацій за рахунок загальних податків; (б) обов'язкова участь працівників із деякими винятками (страхування від трудового каліцтва та професійного захворювання зазвичай повністю фінансується за рахунок загальних податків); (в) внески акумулюються у спеціальних фондах, за рахунок яких виплачується пенсія та допомоги. Надлишки коштів, що не використані для виплати пенсій або допомоги, інвестуються для отримання додаткового доходу; (г) особисте право на пенсію чи допомогу гарантується наявним обліком внесків без застосування процедури перевірки доходів або нужденності; (д) розміри внеску та виплати, як правило, залежать від того, який заробіток має (або мала) застрахована особа [1, с. 26].

Соціальне страхування формується як організаційно-правова форма соціального забезпечення. Саме запровадження цієї форми втілює в життя демократичні засади щодо можливості кожного громадянина реалізувати своє право на соціальне забезпечення. Тепер усі працівники (а також члени їх сімей) у зазначених законом випадках є захищеними гарантованими допомогоюми. Концепція соціального страхування відбила принцип солідарності трудящих, відповідно до якого кожен повинен був робити внесок для підтримки колег і товаришів по роботі у разі нещасного випадку на виробництві, безробіття, втрати заробітку, працездатності, фінансуючи систему в інтересах двох сторін виробництва – працівника та роботодавця, за активної участі держави [2, с. 24].

Під час формування розвинутої системи соціального страхування для юридичної науки особливий інтерес представляє інший критерій класифікації – форма соціального страхування. Багаторічний досвід держав із соціально орієнтованою ринковою економікою свідчить про широке використання двох форм соціального страхування: обов'язкової та добровільної.

У колі вітчизняних науковців існує думка про те, що соціальне страхування має тільки обов'язкову форму. Підставою для такого висновку є стан розвитку законодавства України про соціальне страхування. Передбачені Концепцією соціального забезпечення населення України (1993 р.) заходи щодо розробки і прийняття законодавчого акту про добровільне соціальне страхування, не реалізовані. Більш того, вважається, що питання добровільного соціального страхування, врегульоване шляхом надання можливості взяти участь у системі загальнообов'яз-

кового державного соціального страхування на добровільних засадах осіб, які йому не підлягають в обов'язковому порядку.

Обов'язкова форма соціального страхування за ознакою розповсюдження (застосування) є переважною. Вона запроваджується державою з метою забезпечення соціальних гарантій та соціальних інтересів усіх суб'єктів суспільства. Єдність інтересів зумовлює принцип солідарності. Об'єктивність, значущість та повсякденність соціальних ризиків ставить перед державою завдання: організувати та законодавчо закріпити обов'язкову участь певних суб'єктів у системі соціального страхування. Залежно від тяжкості наслідків соціального ризику, ступеню вірогідності його настання, законодавець визначає коло осіб, які в обов'язковому порядку підлягають соціальному страхуванню для кожного виду. Традиційно воно поширюється на найманих працівників, які складають більшість населення, основним доходом якого є заробітна плата. Обов'язковість участі контролюється державою, закріплюється в законі та не залежить від волі застрахованих.

В Україні обов'язкова форма соціального страхування є державною. В сучасний період більшість країн світу шукають оптимальні шляхи поліпшення соціального захисту населення. Одним із перспективних вважається розвиток обов'язкового недержавного соціального страхування, який передбачає масове залучення недержавних установ у цю сферу [3, с. 23].

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування має значні переваги порівняно з недержавними формами страхування: надійніше, має ширше страхове поле, охоплює більш широке коло осіб; воно прийнятне у разі коливань страхових випадків; дешевше; не є капіталоємким; включає особливо небезпечні випадки, які залишаються за межами комерційного страхування (наприклад, інвалідність у разі каліцтва на виробництві та професійного захворювання); обов'язкове державне соціальне страхування виконує також профілактичні завдання.

При приватному страхуванні зобов'язання страхової компанії точно відповідає внескам застрахованих, а у разі несплати внесків страхування припиняється або зводиться до меншої суми. При обов'язковому державному соціальному страхуванні державою встановлюються умови, які визначають виплати, що можуть змінюватися та поліпшуватися. Крім того, держава покриває дефіцит коштів соціального страхування, а тому розміри виплат при солідарному механізмі фінансування залежать не тільки від внесків застрахованих [4, с. 113–115].

Соціальне страхування здійснюється на таких загальних засадах: обов'язковість соціального страхування усіх працюючих за наймом; забезпечення осіб, що працюють самостійно, тільки тими видами забезпечення, у фінансуванні яких вони беруть участь; надання можливості додаткового добровільного страхування у системі загальнообов'язкового соціального страхування з метою одержання додаткового матеріального забезпечення; рівноправність усіх застрахованих осіб стосовно зобов'язань по фінансуванню витрат і одержуванних у результаті цього прав і гарантій; державна гарантованість виплат за загальнообов'язковим соціальним страхуванням. Засадами правового регулювання соціального страхування є такі закони України:

«Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [5], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [6], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [7], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» [8]. Нагально необхідним є прийняття закону України «Про загальнообов'язкове державне медичне соціальне страхування».

Соціальне страхування здійснюється на підставі обов'язкових та добровільних страхових внесків до відповідного фонду загальнообов'язкового соціального страхування та недержавних страхових фондів.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування є системою заходів із соціального забезпечення громадян за умовами та видами, встановленими законодавством, за рахунок страхових внесків, що сплачуються роботодавцями та громадянами до відповідного фонду загальнообов'язкового соціального страхування.

Страхування забезпечує відповідність розміру страхових внесків працюючого і рівня соціального забезпечення, гарантує його надання при настанні страхових випадків та зменшує фінансове навантаження на Державний бюджет.

Види загальнообов'язкового державного соціального страхування: пенсійне страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю та витратами, що зумовлені народженням та похованням; медичне страхування; страхування на випадок безробіття;

Добровільне соціальне страхування є комплексом заходів щодо додаткового соціального забезпечення громадян за рахунок добровільних страхових внесків до відповідного фонду загальнообов'язкового соціального страхування або недержавних пенсійних та медичних страхових фондів за умовами, визначеними на договірних засадах.

Види добровільного страхування: пенсійне страхування; медичне страхування; страхування від безробіття; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

Отже, соціальне страхування – це система відносин між застрахованою особою, страхувальником і страховиком, що полягають у наданні застрахованій особі за рахунок соціальних страхових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків, матеріального забезпечення в разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від неї обставин, старості та в інших випадках, передбачених законом.

В умовах сьогодення цей особливий інститут захисту від соціального ризику має низку особливостей. По-перше, ця форма соціального захисту, як правило, поширюється на осіб найманої праці на суспільно організованих виробництвах, для яких основним і часто єдиним джерелом засобів існування є заробітна плата. По-друге, розуміння соціального ризику як закономірного й об'єктивного масового явища,

що зачіпає певні, достатньо значні соціально-демографічні й професійні групи, прошарки населення. По-третє, фінансування соціального страхування тією чи іншою мірою здійснюється всіма основними соціальними партнерами – працівниками, підприємцями й державою, витрати яких із соціального страхування є суспільно необхідними для відтворення робочої сили й віднесення їх до собівартості продукції, що є визнанням неподаткового характеру цих витрат.

Як бачимо, соціальне страхування може розглядатися як основна форма захисту від соціально-економічних ризиків, оскільки воно поширюється на економічно активне населення, тобто на осіб, які мають трудові доходи, що є підґрунтям для нарахування страхових внесків. Оскільки акумулюються у страховому фонді – відособленому від бюджету джерелі, з якого при настанні страхового випадку надається забезпечення застрахованим. Імовірність настання ризику прораховується заздалегідь, що принципово важливо в умовах ринку. Громадянин стає застрахованим і пограпляє під захист страхової системи ще до виникнення страхового випадку, що дає можливість не тільки приготуватися до несприятливих подій, й попереджувати їх. Оскільки в системі соціального страхування компенсуються тільки легальні доходи від трудової і прирівняних до неї видів діяльності, вона може розглядатися як важливий елемент механізму стимулювання трудової й підприємницької активності громадян. Управління страховою системою ґрунтується на принципах автономії й участі всіх суб'єктів, передусім застрахованих.

За ст. 5 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування воно здійснюється за принципами:

- законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту), на інших підставах, передбачених законодавством про працю, та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами останніх), громадян – суб'єктів підприємницької діяльності;
- надання права отримання виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням особам, зайнятим підприємницькою, творчою діяльністю тощо;
- обов'язковості фінансування страховими фондами (установами) витрат, пов'язаних з наданням матеріального забезпечення й соціальних послуг в обсягах, передбачених законами з окремих видів загальнообов'язкового соціального страхування;
- солідарності й субсидування;
- державних гарантій реалізації застрахованими громадянами своїх прав;
- забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, установлений законом, шляхом надання пенсій, інших видів соціальних виплат і допомоги, які є основним джерелом існування;
- цільового використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- паритетності представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Таким чином, запровадження загальнообов'язкового державного соціального страхування є одним із головних елементів соціальної реформи в Україні.

Література

1. Ярошенко І. С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 / І. С. Ярошенко // Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана. – К., 2006. – 221 с.;
2. Право соціального забезпечення в Україні: підручник; за заг. ред. С. М. Прилипка, О. М. Ярошенка: Вид-во «ФІНН». – Х.: 2009. – 434 с.;
3. ЕС: будущее социальной политики // Человек и труд. – 2005. – №3. – С. 23–30;
4. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения: перспективы развития / Е. Е. Мачульская. – М.: Городец, 2000. – 143 с.;
5. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січ. 1998 р. – Відом. Верхов. Ради. – 1998. – № 2. – Ст. 121;
6. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України. – Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171;
7. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням: Закон України. – Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.